

Eindproducten

(1/4) De man zonder voornaam

Het verhaal van een vergeten tirailleur Sénégalais

De Senegalese sergeant Fasoury, hier in aquarel en pastel op papier afgebeeld door de Duitse schilder Ernst Vollbehrr, dient bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bij het 1e Régiment de Marche d'Afrique de Tirailleurs Sénégalais. Dit regiment bestaat op dat moment volledig uit manschappen die door het Franse koloniale bestuur in de hoorn van Afrika gerekruteerd worden, en onder toezicht van witte officieren voor het Franse leger vechten.¹ Vanuit hun legerplaats St-Louis trekken de Senegalezen in augustus 1914 naar het front, waar ze voor het eerst strijd leveren met de vijand. Bij het plaatsje Berry-au-Bac levert het 1e regiment een heftige strijd, die uitloopt in zware verliezen en een patstelling tussen de Duitse en Franse troepen.²

In het dagboek van de Franse luitenant Mallet, officier bij het 1e regiment, staat beschreven hoe de officier samen met een aantal Senegalese troepen na een eerste aanval op de Duitse linies vast komt te zitten in niemandsland.³ Hierbij raakt de luitenant gewond, maar weet hij uiteindelijk naar eigen linies te komen. In zijn verslag van deze actie beschrijft Mallet hoe sergeant Fasoury, die samen met Mallet en een aantal andere tirailleurs in niemandsland vastzit, 's-nachts de wacht houdt over de luitenant terwijl deze van uitputting in slaap valt.

Hierna verdwijnt sergeant Fasoury uit het verslag, en terwijl Mallet weet te ontsnappen naar Franse stellingen, heeft sergeant Fasoury minder geluk. Waarschijnlijk raakt hij te zwaar gewond om terug naar eigen linies te komen, en wordt hij die nacht nog gevangengenomen. Twee dagen later wordt hij als krijgsgevangene geschilderd door Ernst Vollbehrr, die op dat moment impressies van het front maakt.⁴ Later is, waarschijnlijk door een andere hand, op het portret geschreven dat Fasoury op het punt staat vervoerd te worden naar de dierentuin van Berlijn. Dit blijkt echter niet te kloppen, want enkele dagen later wordt de

¹ Voor toelichting op de rekrutering van tirailleurs Sénégalais, zie onder andere de volgende werken: Marc Michel, "Le recrutement des tirailleurs en A.O.F. pendant la Première Guerre mondiale. Essai de bilan statistique," *Outre-Mers. Revue d'histoire* 60, no. 221 (1973): 644–60.

Christian Koller, "The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe during the First World War," *Immigrants & Minorities* 26, no. 1–2 (March 1, 2008): 111–33.

Nicole M Zehfuss, "From Stereotype to Individual: World War I Experiences with Tirailleurs Senegalais," *French Colonial History* 6, no. 1 (2005): 137–57.

² De linies bij Berry-au-bac worden pas weer doorbroken na een grote tankslag in 1917:

Tim Gale, "Missed Opportunity? The French Tanks in the Nivelle Offensive," In *The Greater War: Other Combatants and Other Fronts, 1914–1918*, edited by Jonathan Krause (Palgrave Macmillan: London, 2014), 65-71.

³ Het dagboek van luitenant Mallet is opgenomen in het werk *Les Noirs* (1919) van Alphonse Sèché: Alphonse Sèché, *Les noirs: d'après des documents officiels* (Payot, 1919), 80-94.

⁴ Op het portret van Ernst Vollbehrr staat een datum die twee dagen later is dan de aanval waaraan Mallet en Fasoury deelnemen. Het lijkt echter aannemelijk dat Vollbehrr zijn portret geschilderd heeft op een plek waar krijgsgevangenen van de afgelopen dagen werden verzameld voor ze vervoerd werden naar Duitsland:

Ernst Vollbehrr, *Kriegsbilder-Tagebuch des Malers Ernst Vollbehrr*, Vol. 1. (Verlag F. Bruckmann: Frankfurt, 1915), 71-72.

sergeant gefotografeerd in Darmstadt.⁵ Hier belandt hij in een krijgsgevangenkamp, waar hij in november aan zijn verwondingen bezwijkt.⁶

Op 18-jarige leeftijd overlijdt de tirailleur aan onbekende oorzaak, en wordt hij begraven op het Waldfriedhof in Darmstadt.

Na de oorlog wordt zijn naam op het monument voor gestorven krijgsgevangenen uit het kamp in Darmstadt gezet, als een van de enige zonder voornaam.⁷ Zelfs met een achternaam, een portret en een foto die getuigen van zijn bestaan, is sergeant Fasoury een onbekende soldaat, begraven in een vreemd land, gestorven voor een zaak die waarschijnlijk niet de zijne was.

Op het tweede portret van een Senegalese soldaat in de collectie van Museum Huis Doorn staat geen naam. Daarom is de identiteit van de afgebeelde tirailleur nog niet bekend. Wel is het logisch dat deze man waarschijnlijk ook bij het 1e regiment diende en gelijk met de sergeant gevangen is genomen.

Het is bijzonder dat de twee portretten in het bezit van keizer Wilhelm II zijn gekomen, en zelfs bewust mee zijn genomen naar Doorn. Al tijdens de oorlog hing in ieder geval het schilderijtje van Fasoury in het militaire hoofdkwartier in Spa, van waaruit een groot deel van het commando over het Westfront werd gevoerd. In Doorn heeft in ieder geval een van de twee portretten decennia in een dienstvertrek, later de zilverpoets kamer, gehangen.⁸

Waarom de portretten een dusdanige indruk op Wilhelm hebben gemaakt dat deze tot aan zijn dood in huis hebben gehangen blijft tot op heden een kwestie van speculatie.

⁵ Zie als voorbeeld de ansichtkaart uit de collectie van Detlev Brum, opgenomen in het digitale archief Dortmund Postkolonial:

Detlev Brum, *Kriegsgefangene aus Westafrika in Darmstadt* (Dortmund-Postkolonial, 2016), http://www.dortmund-postkolonial.de/?attachment_id=4565.

⁶ Dat Fasoury in november overlijdt, blijkt uit documenten van zowel het Internationale Rode Kruis als een document van de Franse overheid, die allemaal aangeven dat hij in november 1914 sterft.

Zijn dossier is te vinden op de website van het internationale comité voor krijgsgevangenen, en in het digitale Franse archief betreffende de Eerste Wereldoorlog: Grande Guerre, 1914-1918 Prisoners of the First World War ICRC Historical Archives, *Fasoury*, <https://grandeguerre.icrc.org/en/File/Search/#/6/2/246/4547468/French%20or%20Belgian/Military/fasouri>.

Mémoire des Hommes, Base de Morts pour la France de la Première Guerre Mondiale, *Fasoury*, https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/index.php.

⁷ Op foto's van het monument is zijn naam als een van de eerste in het tweede rijtje van links te lezen, zonder voornaam of voorletter.

⁸ Zo is het portret nog aan de muur te zien in een foto van de zilverpoets kamer, genomen in de jaren '90.

Bibliografie

- Gale, Tim. "Missed Opportunity? The French Tanks in the Nivelle Offensive." In *The Greater War: Other Combatants and Other Fronts, 1914–1918*, edited by Jonathan Krause. Palgrave Macmillan: London, 2014. 64–81.
- Koller, Christian. "The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe during the First World War." *Immigrants & Minorities* 26, no. 1–2 (March 1, 2008): 111–33.
- Michel, Marc. "Le recrutement des tirailleurs en A.O.F. pendant la Première Guerre mondiale. Essai de bilan statistique." *Outre-Mers. Revue d'histoire* 60, no. 221 (1973): 644–60.
- Zehfuss, Nicole M. "From Stereotype to Individual: World War I Experiences with Tirailleurs Senegalais." *French Colonial History* 6, no. 1 (2005): 137–57.

Primaire bronnen

- Séché, Alphonse. *Les noirs: d'après des documents officiels*. Payot: Paris, 1919.
- Vollbehr, Ernst. *Kriegsbilder-Tagebuch des Malers Ernst Vollbehr*, Vol. 1. Verlag F. Bruckmann: Frankfurt, 1915.

Websites

- Dortmund-Postkolonial. Brum, Detlev. *Kriegsgefangene aus Westafrika in Darmstadt*. 2016.
http://www.dortmund-postkolonial.de/?attachment_id=4565.
- Grande Guerre. 1914-1918 Prisoners of the First World War ICRC Historical Archives. *Fasouri*.
<https://grandeguerre.icrc.org/en/File/Search/#/6/2/246/4547468/French%20or%20Belgian/Military/fasouri>.
- Mémoire des Hommes, Base de Morts pour la France de la Première Guerre Mondiale. *Fasoury*.
https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/index.php.

(2/4) Één tegen allen, en allen tegen één

Het belang van internationale krijgsgevangenen in Duitse propaganda uit de Eerste Wereldoorlog

Deze kaart heeft onder andere in het werkpaleis van Wilhelm II - Schloss Bellevue - gehangen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het feit dat de kaart belangrijk genoeg werd geacht om mee te nemen naar Doorn, geeft aan hoe zeer de keizer zich betrokken voelde bij zowel het verloop van de oorlog als bij de inzet van internationale en koloniale hulptroepen door de vijand.

De prent laat een karikatuur zien van een breed scala internationale krijgsgevangenen uit landen die op dat moment tegen het Duitse keizerrijk vechten. Onder de kaart staat het bijschrift 'cultuurbroeders in het gevangenenkamp' zowel in het Duits als Frans.

Deze afbeelding wordt niet exclusief gebruikt voor wandkaarten, en wordt ook op grote schaal als ansichtkaart uitgegeven.⁹

Het motief van vreemde en/of exotische soldaten in Duits krijgsgevangenschap is populair onder de Duitse bevolking tijdens de oorlog. Zo verschenen in 1914 enkele tientallen ansichtkaart-ontwerpen, naar aanleiding van het arriveren van de eerste krijgsgevangenen op Duits grondgebied.¹⁰ De bevolking krijgt dankzij de beelden van groepen overwonnen soldaten een bevestiging van de militaire propaganda dat het leger enorme successen boekt in de veldtocht tegen de vijand.¹¹

Koloniale soldaten staan in het bijzonder in de aandacht, zo zijn er meer dan twintig verschillende soorten ansichtkaarten met afbeeldingen van troepen uit de koloniën bekend, populair als motief vanwege hun exotische uiterlijk en grote propaganda-waarde. Al vroeg in 1914 lijkt de gedachte te ontstaan dat Duitsland een oorlog voert tegen de hele wereld, en probeert het propaganda-apparaat een slag te slaan uit de influx van vijandelijke koloniale soldaten.

Door de focus te leggen op de culturele inferioriteit van vijandelijke soldaten lijkt het bijvoorbeeld alsof de Duitse soldaat een nobele oorlog voert voor het voortbestaan van het superieure witte ras, zoals enkele Duitse wetenschappers tijdens de oorlog ook expliciet propaganderen.¹²

Het is dan ook ironisch dat hét boegbeeld van het Duitse belang in de Eerste Wereldoorlog, keizer Wilhelm II, een kaart in zijn werk-slot heeft hangen die de inferioriteit van vreemde culturen benadrukt, terwijl hij ondertussen juist een grote persoonlijke interesse lijkt te hebben in Afrikaanse culturen, en "exotische" religies. De

⁹ De kaart wordt onder andere ook in het Frans en Spaans uitgegeven. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het digitale archief Dortmund Postkolonial:

Detlev Brum, *"Kulturbrüder" im gefangenenlager* (Dortmund-Postkolonial, 2017), http://www.dortmund-postkolonial.de/?attachment_id=5479.

¹⁰ Voorbeelden van dit soort kaarten zijn onder andere nog steeds te vinden op veilingssites, in digitale archieven, en privécollecties:

Germany - Prisoners of war, Ansichtkartenversand, 2023, <https://www.ansichtkartenversand.com/ak/90-Ansichtskarten-Motive-Thematik/666-Kriegsgefangene>. *Koloniale Kriegsgefangene in Deutschland - Deutsche Kriegsgefangene in den kolonien*, Dortmund-Postkolonial, 2023, http://www.dortmund-postkolonial.de/?page_id=3376.

Peter Merschroth, *Das Kriegsgefangenenlager*, Sammlung Merschroth, 2023, <http://www.sammlung-merschroth.de/html/gefangenenlager.html>.

¹¹ Heather Jones, "Encountering the 'Enemy': Prisoner of War Transport and the Development of War Cultures in 1914," in *Warfare and Belligerence* (Brill, 2005), 138–158.

¹² Andrew D. Evans, *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany* (University of Chicago Press, 2010).

keizer bekostigt bijvoorbeeld tijdens de oorlog hoogstpersoonlijk de eerste officiële moskee op Duits grondgebied, speciaal voor moslim krijgsgevangenen.¹³ Daarnaast staat hij ook in nauw contact met Leo Frobenius, in zijn tijd bekend als Afrikakenner en ontdekkingsreiziger, die zelfs na de oorlog meerdere keren in Doorn op bezoek komt om privé-lezingen te geven aan de keizer.¹⁴

Al met al reflecteert deze kaart niet alleen de keizer en zijn interesse in “exotische” culturen, maar ook vooral de Duitse oorlogsgedachte dat men tegen de hele wereld vocht. Dat afbeeldingen zoals die van de “kulturbrüder” gedrukt en uitgegeven konden worden op alledaagse voorwerpen zoals prenten en ansichtkaarten, geeft aan dat de ideeën over culturele superioriteit en de oneerlijke strijd van Duitsland tegen de wereld, zich niet alleen beperkte tot de wetenschappers en politici van het keizerrijk. Integendeel, kaarten zoals degene in het bezit van de keizer laten zien dat vooral de vijandelijke koloniale soldaat symbool kwam te staan voor de verdorvenheid van de vijand, en weerspiegelen de breed gedragen gedachte dat Duitsland op alle fronten streed tegen volken uit alle windstreken.

¹³ Martin Gussone, “Die Moschee Im Wünsdorfer ‚Halbmondlager‘ Zwischen Ğihad-Propaganda Und Orientalismus,” In: *Ernst-Herzfeld-Gesellschaft (Hrsg.), Beiträge Zur Islamischen Kunst Und Archäologie, BKA 2*, (Reichert-Verlag: Wiesbaden 2010) 205.

¹⁴ Richard Kuba, “An Ethnologist on the Warpath: Leo Frobenius and the First World War,” *Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology*, 2020, 11.

Martin Kohlrausch, “Meer Dan Eenden Voederen: Nieuwe Literatuur over Keizer Wilhelm II En Nederland,” *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 130, no. 4 (November 1, 2017): 625–42.

Bibliografie

- Evans, Andrew D. *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany*. University of Chicago Press, 2010.
- Gussone, Martin. "Die Moschee Im Wünsdorfer ‚Halbmondlager‘ Zwischen Ĝihad-Propaganda Und Orientalismus." In: *Ernst-Herzfeld-Gesellschaft (Hrsg.), Beiträge Zur Islamischen Kunst Und Archäologie*, BIKa 2, (Reichert-Verlag: Wiesbaden 2010) 204-231.
- Jones, Heather. "Encountering the 'Enemy': Prisoner of War Transport and the Development of War Cultures in 1914." In: *Warfare and Belligerence*, edited by Pierre Purseigle, 133–62. Brill, 2005.
- Kohlrausch, Martin. "Meer Dan Eenden Voederen: Nieuwe Literatuur over Keizer Wilhelm II En Nederland." *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 130, no. 4 (November 1, 2017): 625–42.
- Kuba, Richard. "An Ethnologist on the Warpath : Leo Frobenius and the First World War." *Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology*, 2020.

Websites

- Brum, Detlev. "*Kulturbrüder*" im gefangenenlager. Dortmund-Postkolonial, 2017. http://www.dortmund-postkolonial.de/?attachment_id=5479.
- *Germany - Prisoners of war*. Ansichtskartenversand, 2023. <https://www.ansichtskartenversand.com/ak/90-Ansichtskarten-Motive-Thematik/666-Kriegsgefangene>
- *Koloniale Kriegsgefangene in Deutschland - Deutsche kriegsgefangene in den kolonien*. Dortmund-Postkolonial, 2023. http://www.dortmund-postkolonial.de/?page_id=3376
- Merschroth, Peter. *Das Kriegsgefangenenlager*. Sammlung Merschroth, 2023. <http://www.sammlung-merschroth.de/html/gefangenenlager.html>

(3/4) Zondebok in niemandsland

De veranderende blik van het Duitse Keizerrijk op de rol van koloniale troepen in de Eerste Wereldoorlog

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 mobiliseert niet alleen bijna heel Europa, maar ook veel van de Europese koloniën. Frankrijk heeft al voor 1914 een kleine 90.000 koloniale soldaten in dienst, wat tijdens de oorlog tot naar schatting 600.000 oploopt.¹⁵

De Engelsen mobiliseren bij het uitbreken van de oorlog ook grote delen van hun koloniale troepenmacht, waarvan het merendeel uit Indië, die zo snel mogelijk naar het front gehaald wordt. Het Duitse keizerrijk gaat daarentegen niet over tot het mobiliseren van de koloniale troepen voor inzet in Europa, ondanks dat het keizerrijk beschikking had over mankracht uit, onder andere, twee grote Afrikaanse koloniën: Namibië (Duits Zuidwest-Afrika) en Tanzania (Duits Oost-Afrika).

De belangrijkste reden waarom Duitsland niet over gaat tot het verscheppen en inzetten van haar koloniale soldaten, is hoe men in Duitsland op dat moment naar soldaten van kleur kijkt. Terwijl Engeland en Frankrijk de oorspronkelijke bewoners van hun koloniën zien als inferieure mensen, maar wel degelijk nuttige soldaten, vinden de Duitsers ze vooral een gevaar voor de witte Europese samenleving.¹⁶ Al vanaf oktober 1914 kijkt de Duitse legerleiding met een mix van afgunst maar toch ook jaloezie naar de groeiende troepenmacht van haar tegenstanders, die dankzij de enorme aantallen Indische, Afrikaanse en Zuidoost-Aziatische soldaten alsmat groter wordt.

Al in de eerste oorlogsmaanden wordt er in het keizerrijk hard gewerkt aan het opstarten van een propagandacampagne waarin de koloniale soldaat op papier onder vuur wordt genomen. Dit uit zich bijvoorbeeld in 1915 in de publicatie van het boekje: "Employment, Contrary to International law, of Colored Troops upon the European Arena of War by England and France".¹⁷ Dit werk bestaat uit een verzameling van, waarschijnlijk verzonden, ooggetuigenverslagen die vertellen wat voor misdaden en barbaarsheden zij koloniale soldaten hebben zien begaan.¹⁸ Ondanks dat deze aanklacht internationaal weinig tractie krijgt, lijkt het een reflectie van hoe de Duitse samenleving vanaf het begin van de oorlog principieel neerkijkt op soldaten van kleur.¹⁹

¹⁵ Nico Wouters and Laurence van Ypersele, *Nations, Identities and the First World War: Shifting Loyalties to the Fatherland* (Bloomsbury Publishing, 2018).

¹⁶ Nicole Zehfuss geeft in een van haar werken een goed voorbeeld van deze Europese vooroordelen over koloniale soldaten, in dit geval gaat het over de Franse kijk op Senegalese manschappen: Nicole M Zehfuss, "From Stereotype to Individual: World War I Experiences with Tirailleurs Senegalais," *French Colonial History* 6, no. 1 (2005): 137–57.

¹⁷ Auswärtiges Amt, *Employment, Contrary to International Law, of Colored Troops Upon the European Arena of War, by England and France* (Deutsche Auswärtiges Amt: Berlin, 1915).

¹⁸ In de werken van Giladi en Jarboe wordt het boekje behandeld en weggezet als grotendeels propaganda. Echter is tot nu toe niet met zekerheid vastgesteld hoeveel van de claims uit het boek zijn gefabriceerd, en hoeveel berusten op werkelijkheid:

Rotem Giladi, "The Phoenix of Colonial War: Race, the Laws of War, and the 'Horror on the Rhine,'" *Leiden Journal of International Law* 30, no. 4 (December 2017): 847–75.

Andrew Jarboe, "Indian and African Soldiers in British, French and German Propaganda during the First World War" in: *World War 1 and Propaganda*, edited by Troy Paddock (Brill, Leiden, 2012), 181–196.

¹⁹ Zie voor verdere uitleg over het groeiend Duitse racisme tijdens de oorlog: Giladi, "The Phoenix of Colonial War," 847–875.

In 1916 komt hier een tweede grote publicatie bij, "Unsere Feinde. 96 Charakterköpfe aus deutschen Kriegsgefangenenlagern", die een andere weg inslaat qua propaganda met betrekking tot de koloniale soldaat.²⁰ Dit boekje schetst een panorama van alle nationaliteiten en veronderstelde etniciteiten waarmee Duitsland op dat moment strijd levert. Het hoofddoel van deze publicatie lijkt aanzienlijk pragmatischer. Veel waardeoordeel over de koloniale soldaat is in dit werk niet te vinden, aangezien de focus ligt op het verduidelijken van de macht van het Duitse rijk, gemeten aan het feit dat men tegen de hele wereld lijkt te vechten.

Een ander voorbeeld van deze, meer pragmatische, omgang met koloniale soldaten is de behandeling van moslim-krijgsgevangenen. Al vanaf het moment dat de eerste krijgsgevangenen aankomen in kampen op Duits grondgebied, worden moslims naar aparte locaties gebracht. In deze zogenoemde 'halvemaans-kampen' wordt geprobeerd om de gevangenen te overtuigen van de goede bedoelingen van zowel Duitsland als haar Ottomaanse bondgenoot in hun strijd tegen de grote koloniale machten.²¹ Hiermee hoopte men zo veel mogelijk nieuwe rekruten te winnen die dan op den duur in het Midden-Oosten met de Ottomanen mee zouden kunnen strijden.²² Zelfs keizer Wilhelm II is hier persoonlijk bij betrokken, en financiert voor een van de kampen de eerste officiële moskee op Duits grondgebied.²³ Ondanks de hooggeplaatste belangstelling loopt het initiatief op weinig uit, en vertrekken er weinig vrijwilligers uit de kampen naar het front in Mesopotamië.

Dit is echter niet de enige link tussen keizer en koloniale soldaat, aangezien Willem II ook goed bevriend was met de, op dat moment wereldbekende, antropoloog Leo Frobenius. Deze had zijn vak gemaakt van culturele antropologie in Afrika, en maakte talloze reizen door het continent waarbij hij zijn theorieën over Afrikaanse culturen opdeed. De keizer liet graag merken hoe erg hij van Frobenius onder de indruk was, en zijn werken over Afrika met plezier las of in de vorm van privé lezingen beluisterde. Zo benoemt hij Frobenius tot een van zijn persoonlijke raadsmanen, en komt de antropoloog zelfs na de oorlog nog vaak op bezoek in Doorn.²⁴

Het is dus niet gek om te vermoeden dat keizer Wilhelm II een persoonlijke fascinatie had voor de enorme hoeveelheid Afrikaanse soldaten in de loopgraven van Frankrijk.

De eerste oorlogspropaganda vol verachting van koloniale troepen, doordrenkt van racistische ideologie, in pers en publicaties vormt een schril contrast met latere

²⁰ Otto Stiehl, *Unsere Feinde : 96 Charakterköpfe aus deutschen Kriegsgefangenenlagern* (Verlag Julius Hoffmann, 1915).

²¹ Höpp, Gerhard. "Muslime in der Mark. Als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen." (1997).

Erik-Jan Zürcher, *Jihad and Islam in World War I* (Leiden University Press, 2016).

Martin Gussone, "Die Moschee Im Wünsdorfer ‚Halbmondlager‘ Zwischen Ğihad-Propaganda Und Orientalismus," In: *Ernst-Herzfeld-Gesellschaft (Hrsg.), Beiträge Zur Islamischen Kunst Und Archäologie, BKA 2, (Reichert-Verlag: Wiesbaden 2010) 204-231.*, January 1, 2010, 205.

²² Zürcher, *Jihad and Islam*.

²³ Gussone, "Die Moschee Im Wünsdorfer ‚Halbmondlager‘," 205.

²⁴ Richard Kuba, "An Ethnologist on the Warpath : Leo Frobenius and the First World War," *Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology*, 2020, 11.

Martin Kohlrausch, "Meer Dan Eenden Voederen: Nieuwe Literatuur over Keizer Wilhelm II En Nederland," *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 130, no. 4 (November 1, 2017): 625–42.

pragmatische publicaties gericht op bijvoorbeeld de internationale moslimgemeenschap.

Deze veranderde, realpolitik-esque, kijk op soldaten uit de overzeese gebieden wordt gaandeweg 1917 nog duidelijker als ook de Verenigde-Staten zich in de oorlog mengen, waardoor ook Amerikaanse soldaten van kleur aan het westfront verschijnen. De twee zogenoemde Buffalo Divisions, bestaande uit Amerikaanse soldaten van kleur met vooral witte officieren, worden ook al snel het doelwit van een hernieuwd Duits propaganda initiatief, ondanks dat ze officieel Amerikaanse burgers en geen koloniale troepen zijn.²⁵

In tegenstelling tot de beeldvorming aan het begin van de oorlog waarin soldaten van kleur tot inferieure wilden en losgeslagen barbaren worden verklaard, slaat het keizerlijk propaganda-apparaat in dit geval uiterst pragmatisch aan. Speciaal gericht aan Amerikanen van kleur, worden boven de Amerikaanse loopgraven flyers gedropt waarin de Duitsers oproepen tot desertie.²⁶ De pamfletten verklaren trots dat Afro-Amerikanen in eigen land onderworpen worden aan systematisch racisme in allerlei vormen, maar dat dit in Duitsland absoluut niet het geval is. In tegenstelling, Duitsland zou volgens de pamfletten een staat van totale gelijkheid en welvaart zijn voor mensen van kleur, en overlopers zouden met hoog respect behandeld worden bij aankomst in het keizerrijk. Of deze propaganda ook maar enigszins correspondeert met de realiteit van leven in keizerlijk Duitsland als persoon van kleur, is erg twijfelachtig.

Er is hier slechts naar grote propagandawerken gekeken, aangezien het in de praktijk moeilijk is om uit te vinden hoe de "gemiddelde" Duitser nou werkelijk dacht over de koloniale soldaat. Echter kan wel met zekerheid worden geconcludeerd dat de officiële kijk op koloniale soldaten een totale draai maakt naarmate de oorlog vordert. Van een puur ideologische veroordeling van koloniale troepen op basis van angst en racistisch gedachtegoed, wordt men alsmaar pragmatischer des te wanhopiger de oorlogssituatie voor de Duitsers wordt. Ondanks deze pragmatiek, zijn de zaadjes van diepgaande angst voor en afkeer van (koloniale) soldaten van kleur tijdens de oorlog geplant. Deze zaadjes ontkiemen al snel tijdens de Franse bezetting van het Ruhrgebied waarin veel Duitsers opnieuw geconfronteerd worden met grote getallen koloniale soldaten, dit keer op Duits grondgebied. Deze zaadjes bloeien op tot een periode in de Duitse perceptie van koloniale troepen waarin begrippen zoals "schwarze-schande" en "treue askari" naast elkaar bestaan, en zowel respect als afkeer van de koloniale soldaat een nieuw hoogte- en dieptepunt bereiken.²⁷

²⁵ Voor informatie over de Buffalo Soldiers zie bijvoorbeeld:

Nina Mjagkij, *Loyalty in Time of Trial: The African American Experience During World War I* (Rowman & Littlefield, 2014).

²⁶ Emmett Jay Scott, *Scott's Official History of the American Negro in the World War* (Homewood Press, 1919) 139.

²⁷ Schwarze-schande is een begrip dat tijdens de bezetting van het Ruhrgebied werd gebruikt door Duitse propagandisten om hun ongenoegen en afkeer te tonen over de Franse inzet van koloniale soldaten op Duits grondgebied. Er verspreidt zich een golf van angst onder de Duitse bevolking over vermeende misdaden tegen de blanke bevolking, ondanks dat deze geruchten grotendeels enkel en alleen gebaseerd zijn op vooroordelen, en niet eens ontstaan in het Ruhrgebied zelf.

Treue Askari is een begrip dat tijdens het interbellum gebruikt wordt bij het beschrijven van de heroïsche rol die zwarte soldaten uit Oost-Afrika speelden in de veldtocht van de Duitse generaal Paul von Lettow-Vorbeck. Deze bevelhebber voert tijdens de Eerste Wereldoorlog een guerrillaoorlog in Tanzania, ondanks dat de overheid hem in eerste instantie bevel geeft om zich over te geven. Een

Primaire Bronnen

- Auswärtiges Amt. *Employment, Contrary to International Law, of Colored Troops Upon the European Arena of War, by England and France*. Deutsche Auswärtiges Amt: Berlin, 1915.

Bibliografie

- Giladi, Rotem. "The Phoenix of Colonial War: Race, the Laws of War, and the 'Horror on the Rhine.'" *Leiden Journal of International Law* 30, no. 4 (December 2017): 847–75.
- Gussone, Martin. "Die Moschee Im Wünsdorfer ‚Halbmondlager‘ Zwischen Ĝihad-Propaganda Und Orientalismus." In: *Ernst-Herzfeld-Gesellschaft (Hrsg.), Beiträge Zur Islamischen Kunst Und Archäologie, BIKa 2, (Reichert-Verlag: Wiesbaden 2010) 204-231*.
- Höpp, Gerhard. *Muslimen in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914 - 1924*. Verlag Das Arabische Buch: Berlin, 1997.
- Kohlrausch, Martin. "Meer Dan Eenden Voederen: Nieuwe Literatuur over Keizer Wilhelm II En Nederland." *Tijdschrift Voor Geschiedenis* 130, no. 4 (November 1, 2017): 625–42.
- Kuba, Richard. "An Ethnologist on the Warpath : Leo Frobenius and the First World War." *Frobenius Institute for Research in Cultural Anthropology*, 2020.
- Mjagkij, Nina. *Loyalty in Time of Trial: The African American Experience During World War I*. Rowman & Littlefield: Lanham, 2014.
- Jarboe, Andrew. "Indian and African Soldiers in British, French and German Propaganda during the First World War" in: *World War 1 and Propaganda*, edited by Troy Paddock. Brill, Leiden, 2012.
- Scott, Emmett Jay. *Scott's Official History of the American Negro in the World War*. Homewood Press: Toledo, 1919.

groot deel van zijn troepen waren lokaal gerekruteerde Afrikanen, die later in Duitsland de reputatie van trouwe bondgenoten kregen.

- Wouters, Nico, and Laurence van Ypersele. *Nations, Identities and the First World War: Shifting Loyalties to the Fatherland*. Bloomsbury Publishing: London, 2018.
- Zehfuss, Nicole M. "From Stereotype to Individual: World War I Experiences with Tirailleurs Senegalais." *French Colonial History* 6, no. 1 (2005): 137–57.
- Zürcher, Erik-Jan. *Jihad and Islam in World War I*. Leiden University Press: Leiden, 2016.

(4/4) Achter de schermen brandt het licht,
de koloniale soldaat voor en achter de schermen aan het Westfront

Afbeeldingen van soldaten uit de koloniën, zoals het portret van sergeant Fasoury, hebben vaak een duidelijk thema. Het overgrote deel is gericht op gewapende eenheden of individuele soldaten die zich hebben onderscheiden voor dapperheid. Daardoor bleven vele koloniale veteranen van de Eerste Wereldoorlog buiten beeld. Ondanks het feit dat honderdduizenden soldaten naar de Europese fronten kwamen vanuit overzeese gebieden zoals Afrika, het Indische subcontinent, de Cariben, China en andere Aziatische gebieden, zijn veel van deze eenheden verdwenen uit de collectieve herinnering.²⁸ Een groot deel van de ruim één miljoen “koloniale” soldaten, heeft nooit de waardering of compensatie voor hun opofferingen gezien die ze verdienden. Dit gold niet alleen voor koloniale troepen van Engeland en Frankrijk, maar ook voor de tienduizenden Afrikaanse soldaten (Askari) die in de guerrillaoorlog van de bekende Duitse generaal Paul von Lettow-Vorbeck vochten.²⁹

De West-Afrikaanse Tirailleurs Sénégalais zijn aan het einde van de oorlog een van de grote voorbeelden van de succesvolle verdediging van Frankrijk dankzij hun rol in bijvoorbeeld de Slag om Verdun.³⁰ Toch worden de mannen zelfs na ruim vier jaar strijd en tienduizenden dode en verminkte strijders nog niet als volledig gelijkwaardig gezien aan de blanke Franse soldaat.

Men heeft wel respect ontwikkeld voor de Senegalese heldhaftigheid in de strijd, wat zelfs leidt tot vormen van gelijkheid die veel van de Senegalezen nog niet eerder hebben meegemaakt. Een goed voorbeeld hiervan wordt gegeven door de Senegalese soldaat Kande Kamara die zich in 1914 vrijwillig aanmeldt voor dienst in Frankrijk om zichzelf te bewijzen ten opzichte van zowel zijn vader als het koloniale regime.³¹ Hij beschrijft in zijn ervaringen aan het front dat de oorlog in veel gevallen egaliserend werkt, en er soms zelfs voor zorgt dat een zwarte onderofficier het voor het zeggen heeft over een blanke soldaat. Dit soort situaties zouden zonder de omstandigheden van de loopgraven tot dan toe haast ondenkbaar zijn geweest:

“ [When] you see a black sergeant . . . and a white corporal comes . . . and he doesn't salute the black sergeant, and the black sergeant would arrest him . . . [then you know you have] equality with the white man. ”³²

Jammer genoeg houdt deze verbroedering na de oorlog geen stand. De Senegalezen die het geluk hadden terug te kunnen keren naar huis, konden bijvoorbeeld vaak tot na hun dood geen militair pensioen aanvragen.³³ Zelfs voor de relatief kleine groep

²⁸ Voor een overzicht van waar koloniale troepen zoal vandaan kwamen, en in welke aantallen, zie: Christian Koller, “The Recruitment of Colonial Troops in Africa and Asia and Their Deployment in Europe during the First World War,” *Immigrants & Minorities* 26, no. 1–2 (March 1, 2008): 111–33.

²⁹ Michelle Moyd, “Radical Potentials, Conservative Realities: African Veterans of the German Colonial Army in Post-World War I Tanganyika,” *First World War Studies* 10, no. 1 (January 2, 2019): 95–97.

³⁰ Etienne Achille, Charles Forsdick, and Lydie Moudileno, *Postcolonial Realms of Memory: Sites and Symbols in Modern France* (Oxford University Press, 2020) 292–293.

³¹ Joe Lunn, “Male Identity and Martial Codes of Honor: A Comparison of the War Memoirs of Robert Graves, Ernst Junger, and Kande Kamara,” *The Journal of Military History* 69, no. 3 (2005): 713–35.

³² Lunn, “Male Identity and Martial Codes of Honor,” 732.

³³ Joe Lunn, “The Great War and Senegalese Memory: The Veterans' Legacy,” *First World War Studies* 10, no. 1 (January 2, 2019): 123–124.

oudgedienden die dit wel kon, waren de problemen nog niet opgelost. Waar de poilu van het Franse vasteland een redelijk maandelijks bedrag als oorlogspensioen kon krijgen, moest de Tirailleur-Sénégalais het stellen met een schijntje van het pensioen dat aan zijn blanke mede veteraan werd uitgekeerd. Voor een grote meerderheid van veteranen van zowel de Eerste- als later ook de Tweede Wereldoorlog was ook dit schijnpensioen tot hun dood niet toegankelijk.³⁴

Pas ruim 109 jaar na het uitbreken van WO1, in begin 2023, wordt een gelijkwaardig pensioen voor alle oud tirailleurs een wettelijke garantie. Dit komt nog voor slechts een handjevol koloniale veteranen op tijd.³⁵

Naast dat groepen zoals de Tirailleur-Sénégalais vaak de meest gevaarlijke en dodelijke taken binnen de oorlogsmachine vervulden, werkten er ook honderdduizenden koloniale troepen achter het front. Een goed voorbeeld hiervan zijn de ruim 140.000 arbeiders van het Chinese Labour Corps die veel van de banen in de oorlogsindustrie overnamen van naar het front vertrokken mannen. Deze vrijwilligers kwamen naar Europa op specifiek verzoek van de Britse en Franse regeringen, die hoopten zo hun eigen productiequota's hoog te houden zonder daarvoor een beroep te doen op hun anders inzetbare mankracht.³⁶ De Chinese regering hoopte door het rekruteren van vrijwillige arbeiders, in hoger aanzien te komen bij de Europese mogendheden. Het idee was dat door hulp te bieden en Chinese arbeiders te sturen, Frankrijk en Engeland gunstiger zouden kijken naar de internationale politieke wensen van de Chinese regering bij de onvermijdelijke vredesbesprekingen aan het einde van de oorlog.³⁷ Grote delen van China waren op dat moment nog Europese koloniën, waaronder het Duitse gebied Tsingtao, wat China hoopte terug te kunnen vorderen zodra Duitsland in Europa verslagen was. De inzet van grote getallen Chinese arbeiders zou leiden tot sympathie voor de Chinese wensen, en dus tot teruggave van gekoloniseerd gebied. Uiteindelijk had de jarenlange inzet van ruim 140.000 arbeiders in Frankrijk een averechts effect. Het teken van geopolitieke goodwill voor de Triple-Entente leverde geen teruggave van Chinees land op, aangezien het Duitse gebied aan de Japanse regering werd geschonken tijdens de onderhandelingen van Versailles.

De Chinese bataljons in Britse dienst werden bovendien slecht behandeld, aangezien de Britten hun ingehuurde arbeiders als kinderlijk en onderontwikkeld zagen, en vaak bijzonder strikte discipline toepasten bij de kleinste vergrijpen.³⁸ Werken onder Franse vlag beviel daarentegen vaak aanzienlijk beter, aangezien de Franse regering er baat bij

³⁴ Lunn, "The Great War and Senegalese Memory," 112.

³⁵ North African Post, "France's Forgotten Senegalese World Wars Soldiers Finally Win Last Battle over Pension Rights," The North Africa Post, 6-1-2023, <https://northafricapost.com/64190-frances-forgotten-senegalese-world-wars-soldiers-finally-win-last-battle-over-pension-rights.html>.

³⁶ Voor enkele werken over de Chinese Labour Corps, zie:

Marilyn A. Levine, *The Found Generation: Chinese Communists in Europe during the Twenties* (University of Washington Press, 1993) 64-98.

Brian C Fawcett, "The Chinese Labour Corps in France 1917-1921," *Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society* 40 (2000): 33-111.

Guoqi Xu, *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War* (Harvard University Press, 2011).

³⁷ Xu, *Strangers on the Western Front*, 10-38.

³⁸ Brian C Fawcett, "The Chinese Labour Corps in France 1917-1921," *Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society* 40 (2000): 46-50.

Guoqi Xu, *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War* (Harvard University Press, 2011) 103-126.

had om de Chinezen goed te betalen en behandelen. Het inhuren van zogenoemde 'goedkope arbeid' van overzees zou namelijk voor grote reuring hebben gezorgd bij de Franse vakbonden, waardoor het in het belang van iedereen was dat het CLC op zijn minst gelijk betaald kreeg aan Franse arbeiders.³⁹

Veel arbeiders konden niet lezen of schrijven, en uit hun nalatenschap is niet veel gepubliceerd. Toch wordt het, vaak via dagboeken of memoires van Europese of Canadese officieren die de Chinese taal beheersten, alsnog duidelijk hoe sommige arbeiders zelf over hun tijd achter het front dachten. Ondanks dat het hier niet om directe gedachtegangen gaat zoals uit de dagboeken van Europese soldaten, zijn stukjes zang en korte gedichten, in dit geval, de meest directe bron van Chinees gedachtegoed. De arbeiders van het CLC improviseerden en zongen vaak gezamenlijk liederen in hun vrije tijd. Een van de meest sprekende voorbeelden hiervan beschrijft het lege gevoel dat veel arbeiders dag in en uit plaagde:

*“ A crow on a far- off bough,
Outlined against the falling snow,
Is such a picture as will find,
An echo in my desolate heart. “*⁴⁰

De tijd die deze vrijwilligers doorbrachten in Frankrijk, heeft alsnog een grote impact op hun gedachtegoed gehad, ondanks dat men niet altijd veel in contact kon komen met het “dagelijks leven” in Europa.

De duizenden arbeiders die terugkwamen uit het westen bleken een heel andere impact te hebben op de Chinese staat dan verwacht. De arbeiders die jarenlang in Europese fabrieken, havens en andere bedrijven hadden gewerkt, hadden kennisgemaakt met een totaal andere werksfeer waarin ze als individu zowel meer rechten als een beter loon hadden dan ze in veel gevallen in China zouden krijgen. Dit zorgde er uiteindelijk voor dat de eerste vakbonden in grote steden zoals Shanghai opgericht werden door terugkerende Europa-gangers die dezelfde eisen stelden aan hun thuisland als wat in bijvoorbeeld Frankrijk gebruikelijk was. Deze vakbonden, en daarmee indirect het CLC, kunnen hierdoor zelfs gezien worden als de grondleggers voor het Chinees Communisme.⁴¹ De moderne volksrepubliek heeft aldus een deel van haar oorsprong in het Europa van de Eerste Wereldoorlog.

Nog minder bekend, maar dubbel het formaat van het Chinese Labor Corps, is het Egyptian Labor Corps. Terwijl China als onafhankelijk land zelf de controle had over wie het als “koloniale” hulptroepen naar Europa stuurde, lag dit in Egypte anders. Het land was op het moment dat de oorlog uitbrak in augustus 1914, nog officieel deel van het Ottomaanse Rijk, maar stond onder toezicht van de Britse overheid.⁴²

Het moment dat de Ottomanen de oorlog verklaarden aan de Triple-Entente, annexeerde het Britse koninkrijk Egypte als kolonie. De Britse regering vorderde uiteindelijk ruim 300.000 Egyptische arbeiders die 'vrijwillig' voor de kroon moesten

³⁹ John Horne, “Immigrant Workers in France during World War I,” *French Historical Studies* 14, no. 1 (1985): 76.

⁴⁰ Xu, *Strangers on the Western Front*, 147.

⁴¹ Marilyn A. Levine, *The Found Generation: Chinese Communists in Europe during the Twenties* (University of Washington Press, 2016) 68-77.

⁴² Het Ottomaanse rijk werd al langere tijd gezien als de 'zieke oude man van Europa' die in de gaten gehouden moest worden door de 'sterke en stabiele Europese mogendheden' waardoor meerdere provincies onder -bijvoorbeeld- Brits toezicht stonden.

werken als arbeiders en logistieke troepen, zowel in Mesopotamië als in Europa.⁴³ Terwijl deze arbeiders op papier vrijwillig een contract tekenden om als semi-seizoenarbeider in dienst te gaan, werd er wel degelijk op meerdere vormen druk uitgeoefend om de rekruteringscijfers hoog te houden. In plaats van zelf de provincies in te trekken, liet het Britse koloniale bestuur het werven van nieuwe mankracht bij voorkeur over aan lokale bestuurders zoals provinciale gouverneurs of dorpschoude. Deze strategie bespaarde de Britten veel werk, maar leidde er in de praktijk toe dat er in dorpen en steden van Opper- en Neder-Egypte draconische maatregelen genomen werden.⁴⁴ Ondanks dat veel arbeiders meer verdienden onder een Brits contract, en er aanzienlijke bonussen te verdienen vielen als men bijvoorbeeld zijn contract na de eerste termijn verlengde, waren er niet genoeg vrijwillige aanmeldingen om het korps op de beoogde sterkte te krijgen. Daar waar de cijfers lokaal niet gehaald werden, ging men bijvoorbeeld over tot het van straat trekken en soms zelfs geboeid afvoeren van mannen onder toezicht van de politie. Daarnaast besloot het Britse bestuur uiteindelijk om het oude Nijl-corveestelsel uit te breiden, en het systeem door te trekken naar dienst in het ELC.⁴⁵

Dit systeem kwam er in eerste instantie op neer dat Egyptenaren op basis van loting verplicht waren om mee te werken aan het onderhouden en aanleggen van publieke werken die de jaarlijkse overstromingen van de Nijl in goede banen moesten leiden. De meer dan 300.000 arbeiders die anders in de velden van de Nijldelta, op de Bazaars van Caïro of aan de Europese archeologische opgravingen in het land hadden gewerkt, hielden nu ineens de Britse oorlogsmachine in leven.

Het is lastig om exact vast te stellen hoe veel Egyptenaren over hun tijd als arbeider in Britse dienst dachten, aangezien het grootste deel van alle literatuur over het ELC is gepubliceerd door Britse officieren die geen of amper Arabisch verstonden. Ondanks dat uit alle Britse verslagen duidelijk wordt dat de Egyptenaren constant met elkaar in gesprek waren over van alles en nog wat, wordt bijna nooit opgeschreven welke onderwerpen aan bod kwamen. Toch is dankzij recent onderzoek mogelijk gebleven om enkele fragmenten Egyptisch gedachtegoed los te weken uit de talloze pagina's geschreven door Europese officieren. Een van de meest sprekende en toonaangevende voorbeelden hiervan is een gesprek tussen enkele arbeiders die 's nachts met elkaar om het kampvuur zitten. Volgens de Britse opzichter die toevallig langsloopt en genoeg Arabisch begrijpt om het gesprek samen te vatten, verloopt het gesprek ongeveer als volgt.

Ze spreken met elkaar over politiek en laten duidelijk merken dat ze niet geloven in de nobele oorlog die de Britten claimen te voeren tegen het Ottomaanse Rijk. Na eerst ongenoegen uit te spreken over de Ottomanen, volgt direct een sneer naar het Britse regime.

“ One squad was “talking politics, and expressed the Egyptian opinion that the Turks were thieves, and the British were out for their own ends, too.”⁴⁶

⁴³ twee invloedrijke werken over de ervaring van Egypte in de Eerste Wereldoorlog zijn:

Kyle J. Anderson, *The Egyptian Labor Corps: Race, Space, and Place in the First World War* (University of Texas Press, 2021).

Marguerite Skilling, “Egypt and World War I,” *The Historian* 11, no. 2 (March 1, 1949): 204–18.

⁴⁴ Anderson, *The Egyptian Labor Corps*, 169-172.

⁴⁵ Anderson *The Egyptian Labor Corps*, 40-63.

⁴⁶ Anderson, *The Egyptian Labor Corps*, 123.

Jammer genoeg wordt het gesprek tussen de Egyptenaren hier onderbroken door de aanwezigheid van de Britse officier die het later opschrijft.

Een klein deel van een waarschijnlijk veel langer gesprek rond het kampvuur laat dus doorschemeren dat de Egyptenaren niet naïef en vol illusies van nobele arbeid voor het Britse Rijk aan het werk waren, en zich in ieder geval gedeeltelijk bewust waren van hoe ze werden gebruikt als gereedschap ter onderhoud van andermans oorlogsmachine.

Arbeiders uit Egypte werden namelijk ingezet voor de aan- en afvoer van voorraden aan het Mesopotamië-front, maar werden vaak ook opgedragen om gewonden van het slagveld te halen, munitie te ruimen, en onder vijandelijk vuur te bouwen of slopen.

Daarnaast is een klein deel van het korps ook naar Zuid-Frankrijk verscheept als fabrieks- en dokwerkers.

De Britse strijd tegen de Ottomanen werd zo qua logistiek bijna volledig van Egyptische arbeid afhankelijk, als zo ook een deel van de Franse oorlogsindustrie in Europa.

Wat hierboven is geschreven over koloniale troepen, zijn slechts enkele voorbeelden van de globale netwerken en sociale ontwikkelingen die zijn gevormd tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Terwijl de meeste Europese mannen elkaar met geweer en bajonet te lijf gingen op het strijdtoneel, waren het achter de schermen voornamelijk koloniale soldaten, vrijwilligers en ingelijfde arbeiders, naast grote aantallen Franse en Britse vrouwen, die de duizenden fabrieken en logistieke hubs van het westfront werkende hielden.⁴⁷ Zonder de enorme inzet van alle (al dan niet gedeeltelijk) gekoloniseerde gebieden, hadden Frankrijk en Engeland zoals we die nu kennen simpelweg de oorlog niet overleefd.

Toch zijn de talloze werkers achter de schermen niet of nauwelijks erkend, en begint soms pas 21e eeuw door te dringen hoe hoog de offers waren die ook zij hebben gebracht in het belang van landen die hen voor en na de oorlog met de nek aankeken.

⁴⁷ Voor meer informatie over de rol van vrouwen tijdens de oorlog, zie bijvoorbeeld: Gail Braybon, *Women Workers in the First World War: The British Experience* (Croom Helm, 1981).

Bibliografie

- Achille, Etienne, Charles Forsdick, and Lydie Moudileno. *Postcolonial Realms of Memory: Sites and Symbols in Modern France*. Oxford University Press, 2020.
- Anderson, Kyle J. *The Egyptian Labor Corps: Race, Space, and Place in the First World War*. University of Texas Press, 2021.
- Braybon, Gail. *Women Workers in the First World War: The British Experience*. Croom Helm, 1981.
- Fawcett, Brian C. "The Chinese Labour Corps in France 1917-1921." *Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society* 40 (2000): 33–111.
- Horne, John. "Immigrant Workers in France during World War I." *French Historical Studies* 14, no. 1 (1985): 57–88.
- Levine, Marilyn A. *The Found Generation: Chinese Communists in Europe during the Twenties*. University of Washington Press, 2016.
- Lunn, Joe. "Male Identity and Martial Codes of Honor: A Comparison of the War Memoirs of Robert Graves, Ernst Junger, and Kande Kamara." *The Journal of Military History* 69, no. 3 (2005): 713–35.
- Lunn, Joe. "Remembering the Tirailleurs Sénégalais and the Great War: Oral History as a Methodology of Inclusion in French Colonial Studies." *French Colonial History* 10, no. 1 (2009): 125–49.
- Lunn, Joe. "The Great War and Senegalese Memory: The Veterans' Legacy." *First World War Studies* 10, no. 1 (January 2, 2019): 108–30.
- Moyd, Michelle. "Radical Potentials, Conservative Realities: African Veterans of the German Colonial Army in Post-World War I Tanganyika." *First World War Studies* 10, no. 1 (January 2, 2019): 88–107.
- Xu, Guoqi. *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War*. Harvard University Press, 2011.

Websites

- North African Post. "France's Forgotten Senegalese World Wars Soldiers Finally Win Last Battle over Pension Rights." The North Africa Post, 6-1-2023.
<https://northafricapost.com/64190-frances-forgotten-senegalese-world-wars-soldiers-finally-win-last-battle-over-pension-rights.html>.